

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 31/I

2007

Edited by - Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

IN MEMORIAM ŞİNASI TEKİN I

Guest Editors - Yayına Hazırlayanlar
Yücel DAĞLI - Yorgos DEDES - Selim S. KURU

Editorial Board - Tahrir Heyeti
Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu

N. AÇIKGÖZ muğla E. BIRNBAUM toronto M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago
C. DİLÇİN ankara G. DOERFER göttingen P. FODOR budapest H. İNALCIK ankara
C. KAFADAR cambridge, mass C. KURNAZ ankara A. T. KUT istanbul G. KUT istanbul
G. NECİPOĞLU cambridge, mass Z. ÖNLER mersin K. RÖHRBORN göttingen
W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass T. TEKİN istanbul S. TEZCAN bamberg Z. TOSKA
istanbul E. TRYJARSKI warsaw P. ZIEME berlin

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 31/I

2007

Edited by - Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

IN MEMORIAM ŞİNASI TEKİN I

Guest Editors - Yayına Hazırlayanlar
Yücel DAĞLI - Yorgos DEDES - Selim S. KURU

Editorial Board - Tahrir Heyeti
Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu

N. AÇIKGÖZ muğla E. BIRNBAUM toronto M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago
C. DİLÇİN ankara G. DOERFER göttingen P. FODOR budapest H. İNALCIK ankara
C. KAFADAR cambridge, mass C. KURNAZ ankara A. T. KUT istanbul G. KUT istanbul
G. NECİPOĞLU cambridge, mass Z. ÖNLER mersin K. RÖHRBORN göttingen
W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass T. TEKİN istanbul S. TEZCAN bamberg Z. TOSKA
istanbul E. TRYJARSKI warsaw P. ZIEME berlin

OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİNDE GÖREVİN KÖTÜYE KULLANILMASINA DAİR BİR ÖRNEK: MÜFETTİŞ MUAVİNİ SALİH EFENDİ’NİN KİTAP HIRSIZLIĞI

Tüba ÇAVDAR*

Osmanlı İmparatorluğu’nda kütüphaneler 18.yüzyıl sonlarına kadar vakıf yoluyla kuruldu. Sadece büyük merkezlerde değil, küçük yerleşim yerlerinde de kurulan vakıf kütüphaneleri, kuruldukları yerlerle örtüşen amaçlarına bağlı olarak, uzun zaman bilgi ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynadılar. Kütüphane koleksiyonlarının kayba uğramaması için çeşitli tedbirler alınmıştı. Kefil veya rehin ile ödünç vermek, ödünç vermenin yasaklanması, ödünç verilen kitapların kaybolması halinde tazmin ettirilmesi veya kaybolan kitapların hâfiz-ı kütübe tazmin ettirilmesi alınan tedbirlerden bazılarıdır. Kitap kayıplarının önüne geçilmesinde hâfiz-ı kütübler önemli görevler üstlenmiştir. Bu sebeple hâfiz-ı kütüblerde aranan en önemli özellik “güvenilir olma” pek çok vakfiyede ifade edilmiştir. Ayrıca vakfiye sonlarında vakıf şartlarına uymayanlara, kütüphaneden kitap çalanlara, aldığı kitabı geri getirmeyenlere bedduaların yer aldığı da görülür.

Kütüphaneler, Evkaf Nezareti kurulunca, bu nezarete bağlanmıştır. Ancak, 1826 ile 1913 yılları arasında kütüphanelerin sorumluluğu Maarif Nezareti ile Evkaf Nezareti arasında zaman zaman el değiştirmiş, yönetim sorumluluğu paylaşılmış, bu da çeşitli yetki karmaşalarına sebep olmuştur. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kütüphanelerin yönetim ve teftişi Maarif Nezareti’ne verilmiştir. Kütüphane personelinin çalışma düzeni, kütüphane kataloglarının hazırlanması, bina ve kitapların fiziksel durumunun tesbiti ve özellikle son dönemde çok şikayet konusu olan kütüphanelerin açık tutulması konularında kütüphane müfettişleri görevlendirilmiştir.¹ Kütüphane müfettişlerinin bir başka görevi de kütüphanelerde bulunan yasak kitapların tesbit edilmesiydi.²

Alınan bu yasal tedbirlere rağmen kütüphanelerde kitap hırsızlığı veya ödünç alınan kitapların geri getirilmemesi gibi sebeplerle bazı kütüphane dermelerinin kayba uğradığı anlaşılmaktadır. Bilinen örneklerine XVIII. Yüzyılda rastlanılan kütüphane hırsızlıklarıyla ilgili

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

¹ İsmail E. Erünsal, “ Tanzimattan sonra Osmanlı vakıf kütüphaneleri:Sona doğru” *Journal of Turkish Studies* 29(2005); 165-167. Bu konuda ayr.bkz. Hüseyin Türkmen, *Bilginin serüveni: dünü bugünü ve yarını: Türk Kütüphaneciler Derneği’nin kuruluşunun 50. yılı uluslararası sempozyum bildiri 17-21 Kasım 1999, Ankara. yay. haz. Özlem Bayram... [ve başkaları]... Ankara:Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999; 21-40.*

² Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid döneminde sansür*, İstanbul: Bağlam, 2007; 90.

kayıtlar, bu dönemde hâfız-ı kütüblerin kendilerine emanet edilen kitapları çalıp sattıklarını göstermektedir:

“ Adana'da Ramazanoğlu Pîrî Mehmed Paşa vakfının hâfız-ı kütübü "vakf-ı mezbûr kütüphânesinden 8 cilt kitabı sirkat ve diyâr-ı âhâra bey' ve medâr-ı ma'âş eylediği ithamıyla 12 Rebiülahir 1133 tarihinde görevinden azl edilmiş (Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA. Ruus 30, s. 357) ancak bu ithamın asılsız olduğu evkak müfettişi Ahmed Efendi'nin teftişi sonrasında ortaya çıkınca 12 Zilka'de 1136 tarihinde görevine iade edilmiştir (BOA. Ruus 35, s 294). Kastamonu'daki Yakub Ağa Medresesinin hâfız-ı kütübü de vâkıfın koyduğu şartlara uygun olarak tayin edilmediği ve "vakf-ı mezbûrun kitaplarını izâ'at ve perişan eylediği için" (BOA. Ruus 35, s. 56) Hezargrad'daki İbrahim Paşa Camii'nin hâfız-ı kütübü de kitapların "kimini zâyî', ve kimini bey' ile istihlâk ettiğinden" azl edilmiştir. (BOA. Ali Emiri, III. Mustafa 5844)”³

Ek I: BOA. İrade Dahiliye 67398

Kütüphanelerden yapılan kitap hırsızlıklarının sonraki yüzyıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴ Ancak kütüphane müfettiş muavini tarafından yapılan bir kitap hırsızlığı, sıklıkla rastlanmayan bir örnektir.

Burada, 19 Teşrin-i evvel 1297 / 31 Ekim 1881 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, 1297 yılının 17 Eylülünden itibaren kütüphaneler müfettiş muavini olarak tayin edilen Salih Efendi'nin adının karıştığı bazı hırsızlık olayları değerlendirilecektir.⁵ Salih Efendi'nin göreve tayiniyle ilgili belgeden, İstanbul kütüphanelerinin ve hâfız-ı kütüblerin bu dönemdeki durumları hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Belgede, hâfız-ı kütüblerin maaşlarının yeter-

³ Bu bilgileri, kendi çalışmalarından derleyerek kullanmama izin veren Prof. Dr. İsmail E. Erünsal'a çok teşekkür ederim.

⁴ Bazı örnekler için bkz. Ahmet Nezih Galitekin "Basın ve yayım tarihimizle ilgili notlar" *Müteferrika* (1995) 6; 131-132'den naklen *İkdam*, 4 Şubat 1923, s. 3; *Sabah* 28 Haziran 1897, nr. 2726; 4; *Vakit* 25 Aralık 1919, nr. 767; 4. Prof. Dr. Orlin Sabev (Orhan Salih) in Osmanlı kitap kültürüne "kitap hırsızlığı" penceresinden bakan kapsamlı çalışması için ayr. bkz. "Tales of Ottoman book theft (19 th Century)" *Osmanlı Araştırmaları XXIX* (2007) ; 173-201.

⁵ BOA. İrade-i Dahiliye 67398. (Ek I) ayr. bkz. İsmail E. Erünsal, "İstanbul kütüphanelerine bir müfettiş muavini tayini" *Kütüphanecilikle ilgili Osmanlıca metinler ve belgeler I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1982; 374. Bu çalışmam sırasında BOA'da bulunan bazı belgelerin tesbiti ve transkripsiyonu konusunda bana yardımcı olan Dr. Rifat Günalan'a teşekkür ederim.

siz kalması sebebiyle, kütüphanelerde gereği gibi hizmet vermedikleri, bu yüzden, kitapların bakımsız kalıp zarara uğradıkları, buna bağlı olarak da kütüphanelerin her zaman teftiş edilmesinin gerekli olduğu bildirilmektedir. Daha sonra, kütüphane müfettişi Tahsin Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine Hayret Efendi'nin⁶ tayin edildiği ancak İstanbul'da bulunan 63 kütüphanenin teftişi için bir kişinin yeterli olamayacağı ifade edilmiş ve Salih Efendi'nin bütün bu gerekçelerle beş yüz kuruş maaşla müfettiş muavini olarak tayin edildiği yazılmıştır.⁷ Salih Efendi'nin bu görev için uygunluğu "bu hizmete ehliyet ve liyâkati derece-i kifâyede" şeklinde ifade edilmiş ancak daha sonra yaptıkları, bu hükmün doğru olmadığını ortaya çıkartmıştır.

3 Recep 1299 / 21 Mayıs 1882 tarihli bir gazete haberinden,⁸ Salih Efendi'nin Ayasofya kütüphanesinden bir kitap çaldığı, bu kitabı 70 liraya sattığı ve bu hırsızlığın hâfız-ı kütübler tarafından ihbar edilerek, Salih Efendi'nin mahkemeye sevk edildiği anlaşılmaktadır. Aynı gazetenin beş gün sonraki haberine göre,⁹ Salih Efendi, tezhibli bir Şehname'nin iki ciltlik bir nüshasını çalmış ve bunu "bir ecnebiye" satmıştır. Salih Efendi'nin Fatih ve Nuruosmaniye kütüphanelerinden çaldığı 4 cilt kitabı yine aynı yabancıya sattığı, bu kişinin de satın aldığı kitapları - hangi sebeple veya duyguyla bilinmiyor- Meclis-i Maarif'e teslim etmesi üzerine,¹⁰ kütüphane müfettiş muavinliğinden azl edildiği bildirilmiş ve mahkemeye verildiği tekrar edilmiştir. Haberin devamında, Salih Efendi'nin, kitapları kütüphane teftişi sırasında, yanında götürdüğü bir başka kişi hâfız-ı kütübleri meşgul ederken, cübbesinin altına koymak suretiyle çaldığı da yazılıdır.

20 Nisan 1886 tarihli Sadaret'ten gönderilen bir yazıyla da Salih Efendi'nin suçları ve hakkında verilen karar şöyle bildirilmiştir:

"Devletlü efendim hazretleri

Ba'zı kütübhânelerden ahz ve sirkat eylediği ve Köprülü kütübhânesinden aldığı musavver bir kitabı resimleri noksan olarak iâde ettiği ve müzâkere odasındaki yün minderleri fûruht ile yerine ot minder koyduğu iddiâ olunmasından dolayı maznûn-ı aleyh olan kütübhâneler müfettişi muâvini Salih Efendi'nin Şehremâneti Meclis İdâresi nezdinde müteşekkil hey'et-i ittihâmiyeden virilen karâr mûcibince icrâ-yı muhâkemesinin emânet-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür kılındığına dâ'ir Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nden tanzîm olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla olbâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte'allik buyurulur ise infâz-ı manût-ı âfisine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim

Fî 15 Receb sene 303 ve fî 8 Nisan sene 302

Sadrâzam Kamil"¹¹

⁶ Hayret Efendi'nin 1907 yılında Meclis-i Maarif azalığına tayini hakkında bkz. BOA. İrade-Maarif 2342, Hazine-i Evrak 4.

⁷ 1298 yılı Devlet salnamesi'nde Mehmed Hayret Efendi "kütüphaneler müfettişi", Salih Efendi "müfettiş-i sâni" olarak görülmektedir. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1298; 255.

⁸ Tercüman-ı Hakikat 21 Mayıs 1882, nr.1180; 1.

⁹ a.g.y., 26 Mayıs 1882, nr. 1185; 2.

¹⁰ dn. 12'deki belgeden Mösyö de Roni (?) olduğu anlaşılan bu "ecnebi"nin 19 Mart 1882 tarihli bir cevap tezkeresiyle durumu Maarif Nezareti'ne bildirdiği anlaşılmaktadır.

¹¹ BOA. İŞD 81 / 4778. (Ek II)

Belgeden anlaşıldığına göre, Salih Efendi'nin göreve tayini irade ile yapıldığından, hakkında kanunî işlem yapılabilmesi de padişahın iznine bağlıdır. Bu sebeple, konu sadaret makamına arz edilmiştir.

Belgede adı geçen ceza kanunnamesinin 82. maddesi devlet mallarını çalan kimselerle ilgili cezai müeyyideleri düzenlemekte olup, şu hükümleri ihtiva eder:

Sirkat-i emvâl-i mîriye ve irtikâbât-ı sâire

Madde 82: Her kim emvâl ve eşya-i mîriyeyi nakden ve aynen sirkat eder ise sirkat etmiş olduğu şey iki kat olarak kendisinden ahz ve istirdat ve hazine-i devlete teslim olunduktan sonra beş seneden ekal olmamak üzere kalebent kılınıp müebbed rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası dahi beraber hükmolunur.”¹⁴

Aynı kanunun 152. maddesi ise sahtekârlık suçlarıyla ilgili cezaî müeyyideleri ihtiva etmektedir:

“Sahtekârlık beyanındadır

Madde 152: Memurından her kim olur ise olsun hîn-i icrayı memuriyetinde mukaddem yapılmış olan ilâm ve mazbata vesair senedâtın veya defter ve ceride vesair sicilâtın gerek sutûru arasına ilave ve gerek hatt ve hâtem ve imzayı tağyir ile veya bir şahsın ismi yerine diğer bir şahsın ismini koymak ile sahtekârlık eder ise on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek yahut kalebentlik cezası ile mücâzât olunur ve eğer bu sahtekârlığı eden kimse memurından değil ise yedi seneyi mütecaviz olmamak üzere muvakkat kürek veyahut kalebentlik cezası ile mücâzât olunur.”¹⁵

Kanuna göre, kitaba zarar veren, çalan, çalarak başkasına satan kimseler suçu sabit görüldüğünde ceza alacaktı. Ancak, devlet memuru olan bir kişinin görevini kötüye kullanarak, görevi esnasında bu suçu işlemesi, alacağı cezayı ağırlaştırmaktadır.

Salih Efendi'nin suçunu kabul ettiği Şura-yı Devlet mazbatasındaki ikrarından anlaşıl-maktaysa da savunması sırasında bu suçları neden işlediğine dair ifadelerini bilmiyoruz. Hırsızlığın affedilebilir bir tarafı olmamakla birlikte, Salih Efendi'nin söylediklerini biliyor olsaydık, devrin kütüphaneler müfettiş muavininin nasıl bir halet-i ruhiye içinde olduğunu ve kendisi savunmak için hangi söylemlere sığınmaya çalıştığını biraz olsun anlayabilmek daha da ilginç olabilirdi. Bu örnek Osmanlı kütüphane sisteminin son dönemde bütün devlet kurumlarında görülen bir çözümlenin içinde olduğunun çarpıcı bir örneğidir.

¹⁴ Ahmet Gökçen, *Tanzimat dönemi Osmanlı ceza kanunları ve bu kanunlardaki ceza müeyyideleri*. İstanbul: y.y., 1989; 132.

¹⁵ a.g.e.; 145.